

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ США: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Т. М. ОЛЕНДР

Сучасний етап розвитку українського суспільства потребує реформування системи вищої освіти, підвищення її якості з метою інтеграції до Європейського та світового освітніх просторів. Як зазначає В. Приходько, ефективність функціонування системи освіти будь-якої держави визначається за показниками якості освіти, а «...популярність моніторингу як засобу дослідження та оцінювання будь-якого об'єкта чи системи зростає у всьому світі з року в рік» [12, с. 24]. Фундаментальні дослідження проблеми моніторингу освіти здійснювали відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники: О. Андрюшина, Г. Єльнікова, В. Кальней, О. Локшина, Т. Лукіна, О. Ляшенко, А. Майоров, Послтвейт Т. Невілл, А. Тайджман, В. Шерман та інші. Цілком природно, що більшість дослідників при цьому аналізують зарубіжний досвід, зокрема – досвід США, а також Великої Британії, Німеччини, Франції та інших країн. Слід зазначити, що становлення та розвиток моніторингу бере початок саме у США і протягом всієї своєї історії пов'язаний із Америкою найтіснішим чином. І саме ця країна має значний і різноплановий практичний досвід у справі моніторингу якості освіти на різних рівнях, який, власне, сьогодні і намагаються проаналізувати і запозичити науковці, педагоги та керівництво багатьох держав світу. Здебільшого, сучасні дослідження проблеми моніторингу в освіті стосуються середніх навчальних закладів, значно менше досліджень присвячено моніторингу якості вищої освіти (Г. Цехмістрова – професійної туристської освіти, І. Булах – медичної освіти).

На думку відомого французького компаративіста, професора Сорбоннського університету М. Дебесса, першочергове значення у порівняльних дослідженнях повинно належати історичному підходові, адже, розглядаючи будь-яку сучасну проблему необхідно звертатися до її далекого минулого [3, с. 26]. Тому метою нашої статті є аналіз досвіду США щодо проведення моніторингових процедур у вищій освіті на різних історичних етапах.

Зупинимося, насамперед, на деяких важливих історичних періодах розвитку американської освітньої системи, зокрема виникнення ВНЗ та професійного навчання (в галузі природничих наук).

Історія становлення і розвитку системи вищої освіти у США припадає на початок XVII століття, коли у 1636 р. було прийняте рішення про заснування школи, організованої на зразок англійської. Основною метою для створення цієї школи вважають необхідність у підготовці духовенства [2, с. 121]. З присвоєнням у 1639 р. цій школі імені Джона Гарварда, молодого міністра, який презентував тодішній школі половину свого майна і заповів свою бібліотеку, її стали називати коледжем.

Загалом, історики США відносять виникнення американських університетів до другої половини XIX століття (1860–1900 рр.). Це, можливо, пов'язано з тим, що у 1869 році 21 президент Гарвардського університету Чарльз Еліот реорганізував найстарший в країні коледж в університет. Його доробок складала посилення вступних вимог, введення нових курсів і підвищення стандартів отримання наукових знань.

Інша причина, що дає підстави пов'язувати виникнення університетів у США із другою половиною XIX століття, є заснування Джоном Голкінсом у 1876 році першого університету нової формації, який втілює ідею дослідницького університету [9].

Нововведенням у системі вищої освіти XIX століття стало вивчення предметів з певної галузі знань (професійне навчання) з метою забезпечення пристойного життя в майбутньому за рахунок використання отриманих спеціальних знань на практиці. Результатом цього було те, що до середини XIX століття в багатьох ВНЗ країни були сформовані системи кафедр і лабораторій природничих наук, які фінансувалися за рахунок приватних пожертвувань. Університети розробили навчальні програми підготовки фахівців і затвердили ступінь бакалавра в галузі природничих наук (у Гарвардському університеті в 1850 р., в Єльському – в 1852 р.). Таким чином, за твердженням Е. Каверіної, до середини XIX століття американські університети надавали вже не тільки академічну гуманітарну освіту, а й серйозно готували студентів у галузі природничих наук [6]. Однак, ідея зміни дисциплін або поділу їх відповідно до спеціальностей, створення нових спеціальностей, поєднання різних спеціальностей в університетах виникла в США лише в XIX й XX століттях [16, с. 12].

Після Другої світової війни та років депресії в США система освіти стала ще більше орієнтуватися на наукові дослідження. Цікавим є той факт, що з розробкою атомної бомби й іншими науковими відкриттями почали з'являтися нові академічно-теоретичні досягнення, особливо в математиці та фізиці [2, с. 139].

Усі ці зміни, які відбулися в американській системі освіти з часів заснування і дотепер, створили умови для перебудови вищої школи США, її розширення та урізноманітнення. Реформування освітньої системи США торкнулися не лише програм підготовки фахівців, змісту та структури освіти, а також переосмислення системи оцінювання.

Оцінювання допомагає сфокусувати колективну увагу, вивчити припущення і створити загальну академічну культуру, присвячену забезпеченню і поліпшенню якості вищої освіти [14].

В останні десятиліття оцінюванню підлягає все більша кількість аспектів освітньої системи, воно набуває системного характеру, його результати використовують з метою прийняття управлінських рішень, тобто відбулося становлення моніторингу в освіті.

За сучасним тлумаченням моніторинг в освіті визначається як «спеціальна система збору, обробки, зберігання і поширення інформації про стан освіти, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки й основних тенденцій її розвитку та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі» [5, с. 519].

Інтерес до моніторингу як явища педагогічного процесу вперше виникає у 30-ті роки ХХ століття. У дослідженнях науковців [8, 10] виокремлено три етапи розвитку моніторингу у світовій освітній системі:

Перший етап (30–50 роки ХХ ст.) відбувається початок структуривання змісту освіти і впровадження ефективних процедур оцінювання навчальних досягнень учнів з основних дисциплін з урахуванням не лише отриманих знань, а й набутих умінь і навичок. У 30-х роках з метою забезпечення основ політичних рішень, коли постала потреба отримання інформаційного підґрунтя (зокрема, даних про виділення коштів), американська Асоціація прогресивної освіти (Progressive Education Association in the United States) зробила спробу провести оцінювання та моніторинг освіти для фундаментального реформування середньої освіти США. Було обрано 30 шкіл, у яких мали запроваджувати нові програми і нетрадиційні методи навчання. Робочу групу очолив Ралф В. Тайлер, який тоді працював у Чиказькому університеті, і вперше акцентував увагу на важливості системного підходу до оцінювання освіти.

Поштовхом для початку нового етапу в розвитку моніторингу став успішний запуск супутника Радянським Союзом у 1957 р. Цю подію США й інші розвинуті держави розглядали як свідчення існування вищого рівня компетентності учнів з математики й природничих наук в СРСР, що й стало причиною початку кампанії з перегляду змісту освіти та методів навчання у школах багатьох країн.

Другий етап (60–70-ті роки ХХ ст.) характеризується виходом моніторингових процедур на міжнаціональний рівень. Міжнародна асоціація з міжшкільної успішності започаткувала міжнародні порівняльні моніторингові процедури у сфері освіти. Виходячи з теорії, запропонованої американськими вченими, ефективність системи шкільної освіти є основною умовою для підготовки компетентної робочої сили, а отже, й детермінантою добробуту нації. Тому в цей час значно активізуються дослідження в галузі теорії соціальних індикаторів з подальшим охопленням проблем освіти, для яких індикатори почали розробляти ЮНЕСКО та Організація з економічного співробітництва і розвитку.

Третій етап (80–90-ті роки ХХ ст.) – завершення формування моніторингу як цілісної системи. Характеризується підвищенням інтересу до ефективного управління ресурсами і продуктивністю забезпечення освітньої галузі.

Важливу роль на цьому етапі відіграла праця «Нація в небезпеці: потреба реформування освіти» Американської Національної комісії з удосконалення освіти (1983), у якій висловлено різку критику американської освіти, а неякісний рівень шкільного навчання було названо загрозою національному добробуту й безпеці. Безпосередньо перед тим, як з'явився цей звіт, Міжнародна асоціація опублікувала результати другого міжнародного дослідження у галузі математики. З-поміж величезного обсягу наведених даних, ЗМІ звернули увагу, здебільшого, лише на порівняння середньостатистичного рівня успішності 13-річних учнів з арифметики, алгебри та геометрії. Результати засвідчили, що найвищий ступінь досягнень – в Японії, а у США та ще кількох західноєвропейських країнах – низький. Ці неприємні для США дані, наведені у звіті «Нація в

небезпеці» й допомогли привернути увагу впливових зацікавлених осіб до використання вимірів досягнень учнів як критеріїв визначення результативності всієї системи освіти [10]. Відтак, з 1980-х років політики державного рівня США (законодавці, губернатори) почали слідкувати за якістю надання освітніх послуг як школами, так і державними ВНЗ, використовуючи різні механізми звітності [23].

У 90-х роках ХХ століття інтерес до моніторингу в педагогічній науці та практиці активізується. У цей період проводяться дослідження проблеми моніторингу, передумови становлення якого виникли ще на початку ХХ століття [8] і здебільшого стосувалися контролю й оцінювання якості середньої освіти.

У США питання якості у вищій освіті (її вимірювання, підвищення та підтвердження) впродовж багатьох років викликає інтерес і є предметом дослідження як науковців, так і громадськості. Як зазначає Т. Стофер [24], ще двісті років тому губернатор штату Вірджинія Т. Джеферсон запропонував підвищити якість курсу навчання (навчального плану) у коледжі Вільяма та Мері. І хоч його пропозиції не були повністю прийняті законодавчою владою, саме вони допомогли правильному формуванню моделі для здобуття вищої освіти в США, для якої європейські стандарти якості не були цілком прийнятними.

Наприкінці ХІХ початку ХХ століття починають створюватися асоціації академічних лідерів; в 1900 р. була створена Рада, яка контролювала вступ до ВНЗ. Слід зазначити, що саме в цей час (1906 р.) на конференції у містечку Уільямстаун, штат Массачусетс, був започаткований процес акредитації, з метою вдосконалення стандартів якості. Першими провели акредитацію Асоціація медиків (1906 р.) та Асоціація адвокатів (1921 р.). Згодом, у 1924 р., Р. Хагес, президент Університету Майамі (штат Огайо), провів перші дослідження оцінювання якості програм підготовки фахівців. Починаючи з 1970-х р. державні правління вищої освіти почали контролювати якість програм підготовки фахівців, хоча початкова відповідальність за академічні програми залишалася пріоритетом професорсько-викладацького складу. До середини 1980 р. близько 4 500 закладів вищої освіти були акредитовані п'ятдесятьма волонтерськими (добровільними) агентствами [24].

Нині загальна акредитація американських ВНЗ, їхніх наукових та професійних програм підготовки здійснюється неурядовими акредитаційними установами: різноманітними комісіями регіональних освітніх асоціацій, а також численними національними акредитаційними агенціями та центрами (*associations, agencies, entities*). Як зазначив Д. Брюс Джонстон, «...акредитація, або ж постійний моніторинг, що використовується для контролю якості, є в США справою приватних добровільних об'єднань і, по суті, контролюється установами, які вже акредитовані» [19, с. 2]. Специфічною рисою системи акредитації США в порівнянні з європейськими аналогами є те, що вона базується на університетській ініціативі, тобто ініціативі знизу. Акредитацію в США вважають системою колективної саморегуляції для збереження балансу між правами навчальних закладів на академічну свободу і їх відповідальністю перед державою і соціумом.

Зовнішнє оцінювання навчальних досягнень визнано у світі одним із ефективних інструментів освітнього моніторингу. Рівень готовності абітурієнтів до навчання у вищій школі США перевіряється за допомогою стандартизованих тестів. Американські дослідники зазначають, що тести використовуються з метою: вимірювання студентських досягнень і здібностей; поділу студентів на навчальні групи; відбору студентів для навчання за відповідними програмами підготовки; отримання інформації про навчальні досягнення студентів; оцінювання ефективності програм підготовки фахівців і діяльності викладача [20]. Вивчення й аналіз системи контролю знань у США дає підстави стверджувати, що тестовий контроль є основною формою перевірки знань. Рівень готовності абітурієнтів до навчання у вищій школі перевіряється за результатами широко відомого у США тесту SAT (Scholastic Aptitude Test або Scholastic Assessment Test). Перші версії цього тесту розроблені Радою коледжів ще у 20-ті роки ХХ ст. для того, щоб дати коледжам можливість порівняти досягнення випускників різних шкіл, програми і система оцінок яких істотно відрізнялися. Іншою причиною для створення цього тесту, за твердженням американського педагога Марка Зельмана [1], було бажання допомогти солдатам, які повернулися з Першої світової війни, вступити до університетів і повернутися до цивільного життя, без того, щоб тестувати їх знання, а визначити наскільки успішно людина навчатиметься в університеті, наскільки вона здатна до навчання. Це завдання було зумовлене тим, що тодішні абітурієнти мали змогу готуватися до вступу в університети і, таким чином, солдати були неконкурентоспроможними у порівнянні з ними.

У ході історії змінювалася як назва цього тесту, так і ставлення до нього. З 1993 р. з'явилися його два варіанти: SAT I Reasoning Test (тест на логіку) та SAT II Subject Tests (предметні тести). У

2004 році римські цифри біля назв обох тестів були зняті. SAT і SAT Subject Tests йдуть в ногу з тим, що вимагають сьогодні ВНЗ, вимірюючи здібності, знання та вміння, необхідні для успіху у XXI столітті. SAT Reasoning Test перевіряє логіку мислення, знання мови, аналітичні та математичні здібності і взагалі є загальним тестом на здатність мислити [11]. SAT Subject Tests дозволяють продемонструвати досягнення в конкретних предметних областях і диференціювати себе в процесі прийому до ВНЗ, заявити про готовність до опанування конкретних спеціальностей чи програм підготовки фахівців у коледжі. Ще одним популярним серед абітурієнтів США є такий метод тестування, як АСТ (*American College Testing Program*), який стали застосовувати ще з 1959 року. Завдяки тесту університети та коледжі можуть прогнозувати академічну успішність майбутнього студента й оцінити здатність абітурієнта до продовження освіти.

Природничо-наукова підготовка здійснюється в контексті цілісної системи підготовки фахівців в університетах США. Тому моніторингові процедури з визначення якості вищої освіти цієї країни, застосовуються і щодо природничо-наукової освіти, яка оцінюється також і за допомогою специфічних способів моніторингу. Так, для визначення рівня підготовки американських студентів природничих спеціальностей у коледжах США, впродовж останніх 40 років, використовується тестовий іспит зі спеціальності *CLEP (The College-Level Examination Program)*. Матеріал, включений до тестів предметного іспиту з біології (*CLEP*), охоплює широке коло питань з біологічних наук і згрупований у три основних області: молекулярна і клітинна біологія (33%), біологія організмів (34%), популяційна біологія (33%). Екзамен охоплює 115 питань, на які потрібно дати відповідь за 90 хвилин і передбачає приблизно однаковий відсоток питань віднесених до кожної області [17]. Для вступу на магістерську програму американських ВНЗ використовується тест *GRE (The Graduate Record Examinations)*, який був впроваджений у 1949 р. Існує два типи цього іспиту. Загальний тест (*general test*), і спеціалізовані (*subject*) тести: фізика, хімія, математика, біологія, психологія. *General test* обмежується шкільною програмою з математики, в той час як *subject* тести за охопленням матеріалу прирівнюються до третього-четвертого курсу ВНЗ і є підтвердженням здобутого ступеня бакалавра.

Розробленням стандартизованих тестів, а також проведенням самих тестувань, займаються незалежні приватні організації. Найбільш відомою та представницькою вважається Служба тестування (*Educational Testing Service, ETS*), яка існує з 1947 року і є некомерційною організацією, що прагне підвищувати якість і рівність в освіті для людей усього світу шляхом створення оцінних завдань (*assessments*) на основі ретельних досліджень. З огляду на це, завданням ETS є вимірювання й оцінювання рівня знань і вмінь, сприяння здійсненню ефективного навчання й учіння і підтримка освіти та професійного розвитку для всіх людей в усьому світі. Екзаменаційна політика контролюється радами висококваліфікованих експертів у галузі освіти [18].

З метою моніторингу якості надання освітніх послуг багато університетів та коледжів здійснюють оцінювання викладацької діяльності, у тому числі і шляхом опитування студентів. Неофіційні студентські оцінювання викладачів були започатковані у 1920-х роках підприємливими студентами одного з коледжів Вашингтонського університету [22], а починаючи з 1960-х років такі оцінювання почали застосовуватися в американських ВНЗ практично повсюдно для прийняття рішень, що стосуються заробітної плати, підвищення та перебування на посаді викладача [21]. Детальніша характеристика процедури проведення оцінювання діяльності викладача студентами в університетах США наведена нами раніше [13].

У багатьох країнах поширена практика залучення роботодавців до проведення оцінки якості освіти. Американські коледжі й університети тісно співпрацюють з компаніями-роботодавцями. Рекомендації їх представників ураховуються національними комісіями та професійними асоціаціями, які здійснюють керівну та регуляторну функції в управлінні вищою освітою США. Серед професійних асоціацій найбільш впливовою є Асоціація американських коледжів та університетів (*Association of American Colleges and Universities*). Діяльність цієї провідної національної асоціації пов'язана з визначенням шляхів підвищення якості та ефективності вищої освіти. Ця асоціація, яка заснована у 1915 році, в даний час об'єднує більше 1 200 вищих навчальних закладів (ВНЗ) – акредитованих державних й приватних коледжів та університетів будь-якого типу та розміру [15].

Для забезпечення надійної, точної та своєчасної інформації, яка необхідна, щоб проводити моніторинг американської системи освіти, в 1969 році за рішенням Конгресу США було започатковано національне оцінювання освітнього прогресу *National Assessment of Educational Progress (NAEP)*, яке відоме як Національний табель успішності «*Nation's Report Card*» [4]. Починаючи з 1990 року, в рамках цієї програми, дослідження проводяться не тільки на рівні країни, а й на рівні окремих штатів. Саме в

цей час, на думку деяких науковців [7, с. 41], намітилося посилення контролю над університетами з боку багатьох американських штатів, особливо щодо ліцензування приватних навчальних закладів і програм підготовки фахівців, однак основою контролю та оцінки вищої освіти в США, як і раніше, залишається саморегуляція, паралельно з якою практикується оцінка освітньої діяльності професійними експертами або громадськими організаціями. NAEP за рішенням Конгресу США є проектом Національного Центру Статистики Освіти (*National Center for Education Statistics – NCES*). Результати моніторингу освітнього прогресу NAEP висвітлюються в щорічному звіті «Стан освіти» (*The Condition of education*), який надає інформацію щодо найбільш вагомих показників стану початкової, середньої і вищої освіти у державі: про кількість, вікові й інші групи тих, хто навчається; рівень знань і навчальних досягнень учнів і студентів; умови для навчання; засоби та ресурси для потреб освіти [25]. Автори звіту згрупували одержані за показниками дані у п'ять розділів: участь в освіті (*participation in education*); результати навчальних досягнень (*learners outcomes*); успішність студентів і прогрес в освіті (*student effort and educational progress*); зміст початкової та середньої освіти (*contexts of elementary and secondary education*); зміст післясередньої освіти (*contexts of postsecondary education*) [25]. Серед 49 включених до звіту показників 18 (37%) стосуються умов вищої освіти і відображають її якісь у США.

Одним із підходів, пов'язаних із забезпеченням належної якості освіти, є визначення рейтингів і складання списків провідних університетів. Ідея порівнювати ВНЗ і визначати кращі серед них набула особливої популярності впродовж останніх двадцяти п'яти років. Найдавнішим і найбільш знаним рейтингом ВНЗ Сполучених Штатів є Рейтинг американських коледжів й університетів, який починаючи із 1983 р., складає журнал *US News and World Report*. Заснування згаданого рейтингу спричинило початок ранжування й оцінювання університетів і викладання окремих дисциплін у різних країнах. Починаючи з кінця 1990-х років, відбулося багато дискусій щодо корисності й політичної коректності рейтингів ВНЗ у США.

Серед впливових світових (міжнародних) рейтингів слід згадати Всесвітній рейтинг університетів (*Academic Ranking of World Universities (ARWU)*), започаткований у 2003 р. Інститутом вищої освіти Шанхайського університету (*Shanghai Jiao Tong University's Institute of Higher Education*) в Китаї.

Іншим визнаним міжнародним рейтингом ВНЗ є *THES (The Times Higher Education – QS World University Rankings)*. Цей рейтинг публікується щорічно, починаючи із 2005 року, в додатку до Британського видання "Times", який присвячений освіті – *Times Higher Education/Quacquarelly Symonds (QS)*. QS є компанією, яка вивчає проблеми освіти та навчання.

Рейтингове оцінювання важливе як для абітурієнтів та їхніх батьків під час вибору місця майбутнього навчання, так і для роботодавців та громадськості при формуванні єдиного міжнародного погляду на високоякісну вищу освіту. Постійне визначення й оприлюднення рейтингів університетів породжує здорову конкуренцію між ними, що сприяє підвищенню якості їхньої роботи. Розуміння практики складання та значення світових університетських рейтингів є реальною можливістю зробити конкретний ВНЗ більш конкурентоспроможним на ринку освітніх послуг. Ранжування ВНЗ, яке ґрунтується на моніторингу стану та якості вищої освіти, слід застосовувати для оцінювання результативності діяльності навчальних закладів та системи освіти в цілому.

США, із майже 400-річною історією розвитку системи освіти, слід вважати країною, в якій відбулося зародження і становлення моніторингу якості надання освітніх послуг. Перші дослідження якості вищої освіти в США розпочалися на початку ХХ століття: створено Раду, що контролювала вступ до ВНЗ; започатковано процес акредитації. У 1920-х роках, з метою моніторингу успішності абітурієнтів, створено перші версії тесту SAT; започатковано неофіційні студентські оцінювання викладачів. Із 60-х років ХХ-го століття такі оцінювання почали застосовуватися майже у всіх ВНЗ, у цей самий час засновано національне оцінювання освітнього прогресу. Для моніторингу навчальних досягнень студентів США із середини ХХ століття використовуються тестовий іспит зі спеціальності CLEP, а для вступу на магістерську програму – GRE. Із 90-х років минулого століття запроваджено оцінювання та ранжування ВНЗ і окремих програм підготовки. Нині, завдяки накопиченню й представленню інформації про функціонування системи освіти на рівні країни та окремих штатів, різні контролюючі органи США відіграють роль інтегральних складових національних досліджень стану освіти. Використання результатів їх досліджень дає змогу приймати ефективні управлінські рішення щодо подальшого розвитку системи освіти США.

Список використаної літератури:

1. Бажал А. Марк Зельман : «Університетам важливо не те, скільки формул або дат запам'ятала людина, а те, наскільки вона здатна навчатися» / Аліна Бажал // Дзеркало тижня. – 23 серпня 2008 р. – № 31 (710). – С. 15.
2. Бєланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) / Р. А. Бєланова. – [2-е вид., випр. і допов.]. – К. : Пульсари, 2002. – 216 с.
3. Вульфсон Б. Л. Сравнительная педагогика : история и современные проблемы / Б. Л. Вульфсон; Ун-т Рос. акад. образования. – Москва : УРАО, 2003. – 232 с.
4. Гриневич Л. М. Національні моніторингові дослідження якості освіти : досвід США / Л. М. Гриневич // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. – Х., 2009. – № 11. – С. 37–47.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Каверина Э. Ю. Особенности современных программ высшей школы США / Э. Ю. Каверина // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2005. – № 10 (430). – С. 92–103.
7. Кашук Л. И. Система обеспечения качества вузовского образования: оценка и механизмы управления (на материалах Республики Казахстан) : дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук : 08.00.05 / Л. И. Кашук. – Павлодар, 2007. – 157 с.
8. Локшина О. І. Моніторинг якості освіти: світовий досвід / О. І. Локшина // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1 (XXXVIII). – С. 108–116.
9. Малярчук О. Головні етапи і тенденції розвитку вищої освіти у США / О. Малярчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 392 : Педагогіка та психологія. – С. 58–63.
10. Моніторинг стандартів освіти / [за ред. Альберта Тайджмана, Т. Невіллы Послтвейта]. – Львів : Літопис, 2003. – 328 с.
11. Офіційний сайт Ради з проведення вступних іспитів у коледж (College Boards) [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://www.collegeboard.com/>.
12. Приходько В. М. Якість освіти як об'єкт моніторингу (порівняльно-термінологічний аспект) / В. М. Приходько // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. – Х., 2009. – № 12. – С. 24–28.
13. Степанюк А. В. Оцінювання професійно-педагогічної діяльності викладацького складу в університетах США для забезпечення якості освітніх послуг / А. В. Степанюк, Т. М. Олендр // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; зб. наук. праць / за ред. В. П. Сергієнка. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 224. – С. 54–459. — (Серія № 5 "Педагогічні науки: реалії та перспективи").
14. Arapahoe Community College. Assessment [Electronic resource]. – 2011. – Online at : <http://www.arapahoe.edu/about-acc/presidents-office/assessment#intro>.
15. Association of American Colleges and universities [Electronic resource]. – 2011. – Online at : <http://www.aacu.org/about/index.cfm>.
16. Ben-David J. Centers of learning: Britain, France, Germany, United States / Joseph Ben-David; [with a new introduction by Philip G. Altbach]. – London, New Brunswick, 1999. – XVIII. – 209 p.
17. College Board. Biology [Electronic resource]. – Online at: http://www.collegeboard.com/student/testing/clep/ex_bio.html
18. Educational Testing Service [Electronic resource]. – 2011. – Online at : <http://www.ets.org/>.
19. Financing a College Education : How It Works, How It's Changing / [ed. by Jacqueline E. King]. – Phoenix, AZ : The American Council on Education, 2008. – 240 p.
20. Grant S. G. History lessons : teaching, learning, and testing in U. S. high school classrooms / S. G. Grant. – New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2003. – 249 p.
21. Haskell R. E. Academic Freedom, Tenure, and Student Evaluation of Faculty: Galloping Polls in the 21st Century [Electronic resource] / R. E. Haskell // Education Policy Analysis Archive. – 1997. – Vol. 5, No 6. – Online at : <http://epaa.asu.edu/epaa/v5n6.html>.
22. Huemer M. Student Evaluations : A Critical Review [Electronic resource]. – Online at: <http://home.sprynet.com/~owl1/sef.htm>
23. Layzell D. T. Linking Performance to Funding Outcomes for Public Institutions of Higher Education: The U.S. Experience / D. T. Layzell // European Journal of Education. – March, 1998. – Vol. 33, No. 1. – P. 103-111.
24. Quality – Higher Education's Principal Challenge / [ed. by Thomas M. Stauffer]. –Washington : American Council on Education, 1981. – 124 p.
25. The Condition of Education 2010 [Electronic resource] / S. Aud, W. Hussar, M. Planty [et al.] // National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education. – Washington, DC, 2010. – 393 p. – Online at : – <http://nces.ed.gov/pubs2010/2010028.pdf>.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Л. М. Романішина